

Ključno pitanje zato nije “za ili protiv”, nego kako otvoriti: pod kojim uvjetima i uz koje vrijednosti. Taj odgovor ne može doći samo “odozgo”, iz politika znanosti, nego iz naše zajednice: iz vlastite samorefleksije, naših ustaljenih praksi, etičkih kriterija i stvarnih infrastrukturnih mogućnosti. Etika i otvorenost nisu suprotnosti. “Otvoreno koliko je moguće, zatvoreno koliko je potrebno” u praksi znači planiranje, kontekstualizaciju i jasne mehanizme upravljanja pristupom (razine pristupa, vremenska ograničenja, licenciranje). Na tome se gradi promišljena i održiva otvorenost, uz priznanje da je i rad na pripremi i objavi podataka sam po sebi vrijedan znanstveni doprinos.

Iz te perspektive, otvorena znanost nije samo pitanje pristupa nego i brige: tko doista čuva podatke, priprema ih za buduću uporabu, dokumentira i štiti? Dok god ta pitanja nisu ugrađena u institucionalne sustave (kriterije vrednovanja, napredovanja i financiranja), otvorenost ostaje privilegij onih koji imaju resurse, a svima drugima dodatna obveza. Zato su infrastrukture poput DARIAH-a važne: ne samo kao tehnološke platforme, nego kao zajednički prostori kolektivnog promišljanja – mjesta gdje se artikuliraju vrijednosti, oblikuju modeli suradnje i osmišljavaju etički održive prakse dijeljenja znanja.

Otvorena znanost u humanistici mora biti situirana, refleksivna i iterativna, kao i sam etnografski proces. U takvom okviru otvoreni podaci postaju trajno istraživačko dobro pod odgovornim upravljanjem, a mi s mirnom savješću možemo reći da nismo samo proizveli znanje, nego smo skrbili o njegovoj trajnosti, cjelovitosti i smislenoj budućoj uporabi.

U ovom osvrtu namjerno ne ulazim u komentiranje nedavno objavljenog Hrvatskog plana za otvorenu znanost, kao ni u pitanja koja otvara ubrzana ekspanzija umjetne inteligencije; zbog njihove složenosti tim se temama treba posvetiti zaseban rad. Zato zaključujem iz vlastitog polazišta: otvoreni podaci u humanistici imaju smisla samo ako počivaju na brizi za sugovornike te na sustavnoj i odgovornoj pohrani.

Lidija Nikočević

Umirovljena viša kustosica, Etnografski muzej Istre

orcid.org/0009-0002-6254-2115

lnikocevic@gmail.com

Etnografski muzeji i izazovi otvorenog pristupa

Otvorenost i inkluzivnost muzeja odlike su i karakteristike razvojnog smjera koji se očekuje od takvih institucija, kao dijela njihove društvene uloge i odgovornosti. Osobito u Hrvatskoj, to su dobrodošle tendencije, s obzirom na to da su mnogi muzeji još donedavno bili prilično okrenuti sami sebi. Rezultat je to procesa demokratizacije društva te novih definicija misije muzeja, u kojima se naglašava održivost, pristupačnost i participativnost. Time muzeji iskazuju i potvrđuju svoju ulogu u društvu.

Kriza uzrokovana pandemijom bolesti COVID-19 naglasila je, a dijelom i ubrzala, ovaj razvoj na globalnom planu, dok digitalne mogućnosti pružaju tehničku podršku koja omogućuje izravno povezivanje (*online*), odnosno komuniciranje informacija i podataka, što se često označava terminom “otvorena znanost”.

Princip otvorenog pristupa zagovaraju i ključne globalne muzejske udruge. Tako NEMO (Network of European Museums Organizations) – Mreža Europskih muzejskih organizacija – promovira otvoreni pristup, naglašavajući potrebu digitalnog angažmana i edukacije (NEMO 2023). ICOM (International Council of Museums) – Internacionalno vijeće muzeja – također smatra otvoreni pristup moćnom alatom za ostvarivanje društvene uloge muzeja, jer omogućuje povezivanje s publikom i javnošću te potiče participativnost i procese sukreacije (ICOM 2023). Taj princip odražava i politika UNESCO-a, a Europska komisija također izražava svoju posvećenost otvorenom pristupu. Štoviše, upravo je to bio jedan od kriterija u pozivu Europske komisije – Horizon Europe 2025 – pod nazivom “Kultura, kreativnost i uključivo društvo”. To se također odnosilo i na natječajno odredište pod nazivom “Inovativni pristup nematerijalnoj kulturnoj baštini za društvenu otpornost”.

Zasigurno upravo etnografski muzeji pružaju značajne mogućnosti uključivanja šire publike putem otvorenog pristupa. Naročito etnografski predmeti nude višestruke mogućnosti različitih interpretacija, što omogućuje nova i drukčija tumačenja. Predmeti iz muzejskih depoa mogu na taj način dobiti vidljivost kroz diskusije o njihovu značenju, svrsi i vrijednosti – oni predstavljaju svojevrsni rezervoar neiskorištenih mogućnosti, alternativa, kontradikcija i zaboravljenih priča (Kaufmann 2019: 92).

Mnogi etnografski muzeji danas se bave i nematerijalnom kulturnom baštinom, odnosno kulturom. Podaci koje takvi muzeji prikupljanju pružaju informacije o tome kako se pojedini predmeti i prakse izrađuju i nastaju, te koju su društvenu i simboličnu ulogu imali i još uvijek imaju. Sakupljaju se pripovijetke, pjesme, snimke plesa, opisi običaja, životne priče i sve ostalo što čini nematerijalnu kulturnu baštinu. Takvu praksu, primjerice, provodi Etnografski muzej Istre, također i putem Centra za nematerijalnu kulturu, koji je njegova izdvojena jedinica. U praksi se događa da neke druge organizacije ili pojedinci zatraže pristup toj građi, koja je rezultat određenog terenskog istraživanja. U tom muzeju, međutim, zaključili su da mnogi podaci sadržani u takvoj građi mogu narušiti osobnu privatnost informatora, te smatraju da je u cilju zaštite informatora najbolje rješenje ne dijeliti ih.

Razumljiva je to odluka, osobito ako informatori tijekom intervjua nisu dali pisani pristanak za korištenje svojih iskaza i nisu specificirali u koje svrhe i u kojem kontekstu oni smiju biti korišteni. Prilikom posebno osjetljivog istraživanja jedne od tema iz domene “teške baštine” zabilježeni su slučajevi kada su kazivači opozvali prethodno danu privolu. Zanimljivo je da je u istom istraživanju dolazilo i do neočekivanih reakcija informatora, koji su, unatoč osobnoj prirodi razgovora, inzistirali na tome da se rezultati podijele široj publici, kako bi veći krug ljudi doznao “istinu”, odnosno njihovu priču. U ovim slučajevima, kao i općenito, pisani pristanak ključan je za odlučivanje o pristupačnosti podataka. Ipak, teško se oteti dojmu da

se rezultati istraživanja nerijetko štite i zbog različitih drugih razloga. Raščlanjivanje, u kontekstu redovitog muzejskog posla, podataka prikupljenih u prošlosti (za koje se tada još nisu tražile pisane privole) – što je prikladno dijeliti, a što nije, koji su “tvrđi”, a koji “meki” podaci – predstavlja ogroman zadatak, za čije obavljanje u svakodnevnoj praksi često nedostaje vremena. Pretpostavka za takav posao je ujednačenost kriterija istraživača. Na primjer, je li pretjerano razotkrivajuće za informatora kada pripovijeda o životu u siromaštvu i oskudici? Ili o odrastanju u patrijarhalnoj obitelji u kojoj su djeca bila kažnjavana batinama? Postoje i slučajevi kada su istraživači iznimno zaštitnički nastrojeni jer su svjesni da su s informatorima ostvarili bliski, specifični odnos (koji je, dakako, uvijek određen osobnošću i karakteristikama istraživača) te osjećaju da ih otvorenost informatora obavezuje na zaštitu podataka iz razgovora.

Tekst Olge Orlič sjajno analizira problematiku otvorenog pristupa, istodobno nudeći i određene smjernice te postupke za pristupanje toj temi u kontekstu antropoloških istraživanja. Naša je stvarnost, međutim, i dalje obilježena mnogim dilemama, koje često potiču situacije donekle kontradiktorne prirode. Jednu od njih proizveo je već spomenuti poziv Europske komisije u okviru programa Horizon Europe 2025 pod nazivom “Kultura, kreativnost i uključivo društvo”, konkretno natječaj “Inovativni pristup nematerijalnoj kulturnoj baštini za društvenu otpornost”. U njemu je naglašen imperativ otvorene znanosti, odnosno otvorenog pristupa, dok se istodobno inzistira na poštivanju GDPR-a. Spojiti i uskladiti ta dva principa svakako (p)ostaje jednom od velikih vještina i odgovornosti istraživača.

Aleksandra Vlatković

Etnografski muzej, Zagreb

orcid.org/0000-0002-5603-5750

avlatkovic@emz.hr

Muzejska dokumentacija između otvorenosti i dostupnosti.

Primjer Etnografskog muzeja, Zagreb

Zahvaljujem uredništvu *Etnološke tribine* na prilici da se, iz pozicije muzejske dokumentaristice, uključim u raspravu o otvorenoj znanosti i otvorenim podacima. Tekst kolegice Olge Orlič, koji otvara raspravu, potaknuo me je na promišljanje o tome koliko su muzeji i muzejska zajednica uključeni te na koji način sudjeluju u ovim procesima. Stoga bih na samom početku istaknula definiciju iz Zakona o muzejima prema kojoj muzejska djelatnost obuhvaća nabavu, istraživanje, stručnu i znanstvenu obradu te sistematizaciju muzejske građe, kao i trajnu zaštitu muzejske građe i dokumentacije u svrhu osiguranja dostupnosti, obrazovanja, tumačenja i predstavljanja javnosti kao kulturnog dobra (NN 61/2018; čl. 3). Prepoznavanje muzeja kao ustanova usmjerenih ka dijeljenju i otvaranju znanja, kao i naglasak na dostupnosti,